

Estado e “cultura de resistencia”: aproximación ao estudo dos mecanismos definidores da conflictividade rural durante o primeiro franquismo

ANA CABANA IGLESIA

Universidade de Santiago de Compostela

RESUMO

Existe no agro galego unha tradición de conflictividade, enmarcable no tempo longo, que foi actualizada ante o franquismo cando éste desmantelou as formas de protesta propias dos movementos sociais. Este artigo ten por obxecto por de manifesto que o repertorio de formas no que se reflicte a conflictividade desenvolvida polas comunidades rurais nas primeiras dúas décadas de franquismo ten como elementos definidores dúas realidades. Unha conxuntural, o Estado, en tanto que foron as súas normas e lexislacións as que marcaban o que era conflito e como debía actuarse fronte a el. Outra, estrutural, a cultura de resistencia, pautas culturais artelladas arredor de experiencias de protesta históricas que as comunidades rurais actualizan para organizar e plasmar o seu descontento.

Palabras clave: formas de protesta rural, cultura de resistencia, Estado, Galicia, franquismo.

ABSTRACT

The Galician countryside shows a tradition of tensions and disputes in the longue durée that reappeared under the Franco dictatorship when the protest forms of conventional social movements were abolished. This article aims to underline that the repertoire of protest developed along with the conflicts promoted by rural communities in the first two decades after the war can be defined from two defining elements. The first one related to the State at that time, because its norms and legislation determined the nature of conflicts and the ways to develop it. The second reality is a structural one: the culture of resistance, cultural guidelines for action that took shape over a historical background of experiences of protest that rural communities update to organize and express their discontent.

Keywords: rural forms of protest, resistance culture, Estate, Galicia, francoism.

1. UN MARCO PARA A CONFLITIVIDADE RURAL: O RÉXIME FRANQUISTA

Como sinala James C. Scott, “segundo as circunstancias ás que se enfrontan, os campesiños poden oscilar entre a actividade electoral organizada e os enfrontamentos violentos, e os actos silenciosos e anónimos de retrasar o traballo e os furtos. Esta oscilación nalgúns casos pode deberse a cambios na organización social do campesiñado, pero é igualmente posible, ou quizais incluso máis, que se deba a cambios no nivel de represión”¹.

O acceso ao poder dos sublevados do 18 de xullo de 1936 supuxo o inicio da transformación das estruturas sociais, das elites, da política e das institucións. E esta inversión da orde existente imprimiu un carácter específico ás formas de protesta rural. Baixo o réxime franquista toda protesta aberta e opinión crítica directa destinaba aos seus protagonistas ou sustentadores a ser obxectivo prioritario de represión, de aí que a resistencia política activa, da que a loita armada é a actuación máis subliñable, e a conflitividade baseada en formas propias dos movementos sociais, tomaran carta de natureza de maneira moi minoritaria no agro galego e temporalmente restrinxida ás últimas décadas do franquismo. As persoas, campesiños ou non, non participan en formas de conflitividade que consideran inviables, e as formas abertas e organizadas deixaron entón de ser unha opción racional. Ante esa inviabilidade, o campesiñado optou por poñer en marcha outro tipo de tácticas e métodos para expresar o seu descontento e facer patentes as súas demandas que, cando menos a priori, supuxeran menos custos.

Apoiamos a premisa verbalizada por Rafael Durán cando sostén que “a percepción que poidan ter os colectivos sociais inmersos en situacións conflitivas respecto de oportunidades ou constricións ás súas mobilizacións é determinante na configuración do repertorio de formas de loita susceptibles de emprenderse nun contexto de cambio de réxime político, así, optan por unhas ou outras accións colectivas en función da alteración ou continuidade da relación custos-beneficios percibida na súa interacción cos que ostentan o poder estatal...”². Para Klandermans os custos percebidos son tamén un importante motivo que modula e explica a ausencia/presenza da acción colectiva. Entende que estar motivado para intervir en accións colectivas está vencellado á percepción dos custos e beneficios que ocasionan e/ou reporta a participación e que se deben ter en conta tanto os custos persoais (tempo, diñeiro, problemas coas autoridades, económicos, etc.), como os custos “normativos”, aqueles derivados da presión exercida por familiares, amigos e veciños³.

-
- 1 SCOTT, J.C., (1997), “Formas cotidianas de rebelión campesina”, *Historia Social*, 28, pp. 13-39, p. 36.
 - 2 DURÁN MÚÑOZ, R., (2000), *Contención y transgresión. Las movilizaciones sociales y el Estado en las transiciones española y portuguesa*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, p. 38.
 - 3 KLANDERMANS, B., (1997), *The Social Psychology of protest*, Oxford, Blackwell Publishers; KLANDERMANS, B. et ali, (2000), “Injusticial and adversarial frames in a supranational political context: Farmer’s protest in the Netherlands and Spain”, en DELLA PORTA, D., et ali, (ed.), *Social Movements in a Globalizing World*, Londres, MacMillan Press.

Xa que logo, as maneiras que adoptan os conflitos responden a unha multitude de condicionamentos, entre eles, ás condicións concretas que o sistema político de cada momento impón. Coincidimos con Tarrow e Tilly cando sinalan que a acción colectiva se desenvolve a partir das posibilidades de participación que aporta o Estado. É o poder e as súas normas quen definen que é conflito en cada réxime e en cada momento. A maneira en que estes actos de conflictividade son perseguidos, sancionados e reprimidos, en función da conxuntura política, aporta un claro indicio da marxe de tolerancia existente e de que é considerado “desviado” e mesmo “subversivo” por parte do Estado. A visión que éste ten das diversas accións de protesta e as súas reaccións ante as mesmas contribuen a definir o seu significado, a falta de poder inferir as motivacións dos que as protagonizan. O Estado ocupa, así, un papel central na análise da conflictividade.

No caso do Estado franquista, todo aquilo que ía en detrimento dos seus presupostos sociais, económicos e ideolóxicos era perseguido e reprimido como oposición. Todo conflito era entendido polas autoridades como mostra de resistencia e de antifranquismo, e convertido nun asunto especificamente político⁴. Sirva como exemplo que os “actos individuais ou colectivos” que dalgún modo turbaran “a normalidade da produción” ou atentaran contra ela eran definidos polo Estado como “delitos de lesa patria” e obxectos de dura sanción⁵. Xunto á aniquilación e a violencia física a ditadura franquista asegurouse o control e un elevado grao de submisión da poboación ao longo da súa traxectoria a través dunha plétora de normas, decretos e leis nos que se confundían os delitos contra o Estado cos delitos de orde pública⁶. A concatenación de decretos e leis relativas á desaparición da disidencia e ao control social foise elaborando dende a temperá data do 25 de outubro de 1936, na que un decreto suprimía toda a actividade política e sindical, e non culminará ata a creación do Tribunal de Orde Pública en decembro de 1963. A efectividade destas medidas de represión é en boa medida a que determina a configuración

4 Moitos autores se teñen achegado a aspectos da conflictividade laboral para coñecer a resistencia política no tardofranquismo. Polo tanto no ámbito urbano e obreiro permítese unha relación clara entre conflictividade con medidas puntuais e próximas e unha ulterior concienciación contra o sistema político que no mundo rural parece non ser lícito facer. Sobre a conflictividade laboral existe unha extensa bibliografía que abrangue a práctica totalidade da xeografía española MOLINERO, C.; YSÁS, P., (1998), *Productores disciplinados y minorías subversivas. Clase obrera y conflictividad laboral en la España franquista*, Madrid, Siglo XXI; ORTEGA LÓPEZ, T. M., (2003), *Del silencio a la protesta. Explotación, pobreza y conflictividad en una provincia andaluza, Granada, 1936-1977*, Granada, Universidad de Granada; REIG, R., (1999), “Repertorios de la protesta. Una revisión de la posición de los trabajadores durante el primer franquismo”, en SAZ, I.; GÓMEZ RODA, A., (eds.), *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*, Valencia, Espisteme, pp. 37-76; DOMÉNECH SAMPERE, X., (2002), “El problema de la conflictividad bajo el franquismo: saliendo del paradigma”, *Historia Social*, 42, pp.123-143; GARCÍA PIÑEIRO, R., (1990), *Los Mineros asturianos bajo el franquismo: 1937-1962*, Madrid, Fundación 1º de Mayo; GÓMEZ ALÉN, J., (1995), *As Comisións Obreiras de Galicia e a conflictividade laboral durante o franquismo*, Vigo, Xerais.

5 MOLINERO RUÍZ, C.; YSÁS, P., (1998), *Productores disciplinados... op cit*, pp. 1-12.

6 ARÓSTEGUI, J., (1994), “Violencia, sociedad y política: la definición de la violencia”, *Ayer*, 12, pp. 17-55, p. 24.

das formas de protesta, en canto que é esta a que a obstaculiza severamente unhas formas, potenciando outras.

Na Galicia rural dos anos corenta e cincuenta a vida cotiá viuse criminalizada, dado que o seu control e en moitos senso desartellamento, constituía un interese supremo para o réxime. A esfera das relacións acabou estando sometida a un especial escrutinio. Por iso os desvíos cometidos nela con respecto ás normativas e leis impostas son vistas como mostra de hostilidade para co "Movemento". O franquismo converteu en delito moitos comportamentos propios da costume co que conseguiu reforzar os principios de xerarquía e subordinación social dos que facía gala. E para controlar á poboación e criminalizar os seus actos cotiás primouse a presenza do que Ramón García Piñeiro denomina acertadamente "tupida rede de uniformados"⁷: policía, falanxistas, curas e militares. O seu despregue asegurou a total preponderancia dos actos de forza que perseguían ter un carácter exemplarizante, cun efecto intimidador e aleccionador, pois a súa violencia exercíase non só para destruír ao disidente, senón como "cordón sanitario". O similar carácter represivo dos sistemas fascistas e a existencia dunha lexislación semellante en canto a políticas a implantar no medio rural, é, evidentemente, un dos motivos que explica a similitude de actitudes de protesta no mundo rural europeo no período de vixencia de tales sistemas aínda que sempre hai matices. Por exemplo, o nivel de protestas nos países ocupados polos nazis dependeu do nivel de imposición ideolóxica implantada sobre a poboación autóctona, que variaba dacordo coa visión que o ocupante nazi tiña da poboación en cuestión e da liberdade para actuar concedida⁸. Ao igual que na era post-Estalin nos países do Leste de Europa, o franquismo e as súas forzas represoras tiñan un efecto profiláctico tan importante como punitivo, é dicir, existía unha forza disuasoria xeral. O réxime encargábase de facer ver á xente o temible de verse envolto en "indeseables" actividades potencialmente conflitivas, aspecto que debe terse en conta á hora de considerar as accións de protesta existentes⁹.

Pero o potencial de comparación da conflitividade existente non vén dado unicamente pola semellanza da acción estatal fronte ás comunidades rurais destes países. Como comenta Charles Tilly, o repertorio de actuacións non é só un conxunto de formas de acción colectiva practicadas, é unha creación cultural que resulta da historia das mobilizacións emprendidas ata entón. É o retomar das formas de loita que lle son propias, e debe terse en conta, como factor explicativo central da súa natureza, na medida en que esas formas de loita veñen determinadas polas oportunidades e/ou construcións conxun-

7 GARCÍA PIÑEIRO, R., (2002), "Boina, bonete y tricornio. Instrumentos de control campesino en la Asturias franquista (1937-1977)", *Historia del Presente*, 3, pp. 45-64.

8 Así, por exemplo, mentres que noruegueses e holandeses foron tratados con "máis benevolencia", os belgas tiveron que soportar unha interferencia completa na súa vida cotiá, MOORE, B., (2000), "Comparing Resistance and Resistance Movements", en MOORE, B., (ed.), *Resistance in Western Europe*, Oxford, BERG, pp. 249-262, p. 254.

9 BRAUN, A., (1989), "Dissent and the State in Eastern Europe", en FRANKS, C.E.S., (ed.), *Dissent and the State*, Oxford, Oxford University Press, pp. 111-137.

turais percibidas pola sociedade¹⁰. Esta percepción, definida pola interacción co poder estatal, é a partir da que se configura a panoplia de formas de protesta¹¹. É de destacar, pois, a relevancia da pegada dos fenómenos de conflitividade pasados, mesmo dos históricos, dos que os modos poden ser rastrexados nas oposicións presentes, como outro dos condicionamentos da tipoloxía das formas de protesta. Os repertorios de protesta entre os que unha poboación pode optar son limitados e a escolla está definida, entre outras cousas, polas tácticas empregadas no pasado e que se manteñen na mentalidade colectiva da poboación en cuestión.

2. AS RAÍCES DO REPERTORIO DE PROTESTA DO RURAL GALEGO FRONTE AO FRANQUISMO

Como vimos de sinalar, un fenómeno como a conflitividade no rural está moi condicionado pola evolución do escenario histórico global, de forma que as súas motivacións, obxectivos e estratexias varían ao tempo que o fan estas condicións xerais. Pero, malia a anovación de fórmulas que se detecta nun precurso histórico, os modos nos que ésta se reflicte son moi debedores do acervo cultural da poboación que os protagoniza e, polo tanto, teñen moito de estrutural. Neste senso, entendemos que reparar na conflitividade de etapas anteriores ao período franquista é un paso previo preciso para reflexionar sobre as liñas de continuidade e de ruptura que ésta presenta nesta etapa concreta¹².

As formas de protesta que adquiren os conflitos coa Administración franquista denotan unha ruptura evidente coa etapa inmediatamente precedente (1900-1936), consecuencia da destrución dos anteriores instrumentos de organización. Pero se por algo se caracterizan no seu conxunto é por supoñer a reactivación das formas que historicamente tiñan definido a conflitividade campesiña¹³. Falamos de reactivación e non de recuperación xa que, en ningún momento, nin cando existían outras opcións para canalizar a protesta, como durante a Segunda República, foron abandonadas as formas tradicionais que conformaban o repertorio de protesta das comunidades campesiñas galegas¹⁴.

10 TILLY, Ch., (1986), *The contentious French. Four centuries of popular struggle, siglo XX*, Barcelona, Península.

11 DURÁN MUÑOZ, R., (2000), *Contención y transgresión. Las movilizaciones sociales y el Estado... op cit.*

12 Unha reflexión sobre a importancia das dimensións clásicas das formas de conflitividade nas formas de conflito da contemporaneidade en ALVES CALEIRAS, J.M. (1999), *Globalizaçao, nova ordem regulatória agrícola e mal-estar social: estudo dos conflictos rurais en Portugal entre 1986 e 1996*, Coimbra.

13 Unha tipoloxía das formas accionadas nas primeiras dúas décadas de franquismo, en CABANA IGLESIA, A., (2006), "Minar la paz social: retrato de la conflictividad rural en Galicia durante el primer franquismo", *Ayer*, 61, pp. 267-288.

14 Un percorrido histórico sobre as formas de resistencia do agro galego, en HERVÉS SAYAR, H., et ali., (1997), "Resistencia e organización, a conflitividade rural en Galicia desde a crise do Antigo Réxime

Non se trata, como facían os líderes agraristas do primeiro terzo do século XX, de retrotaerse ata a invocación das revoltas Irmandiñas do século XV para seguir as pautas definitorias deste repertorio. O referente histórico, e non o mítico, é suficiente buscalo no século XIX, máis concretamente na segunda metade da centuria, pois é aí onde a conflitividade rural empeza a facer fronte á presenza dun Estado en constante consolidación e, polo tanto, cada vez máis presente e controlador da vida cotiá. Nese período encontramos o xerme da actuación levada a cabo durante a ditadura franquista en tanto que o obxecto de conflito é un Estado que é sentido como opresor. Ata o oitocentos, a conflitividade caracterizouse pola abundancia de estratexias de baixo risco, á maneira da "resistencia cotiá" scottiana (furtos menores, boicots, falsa ignorancia, traballo lento, pequenos incendios, etc.)¹⁵, con momentos puntuais nos que se accionaron formas abertas de protesta como a presentación de preitos ou a realización de motíns. Todos os episodios de conflitividade que tomaron a forma de acción colectiva estiveron motivados polas inxerencias por parte de nobreza e igrexa, entendidas como agresións polas comunidades rurais. Os principais motivos de conflito, neste senso, foron as ameazas á seguridade da tenza da terra, as trabas ao aproveitamento dos montes, os dereitos xurisdiccionais dos señores e as crecentes esixencias económicas dos décimos e dos trabucos¹⁶.

Carlos Velasco, Anxo Fernández e outros autores teñen demostrado con estudos empíricos a falsidade histórica da imaxe tópica dun campesiñado galego decimonónico carente de conciencia social e de recursos culturais para mobilizarse contra as formas de opresión exercidas por elites e Estado. Unha imaxe ficticia construída a consecuencia do tremendo impacto da crise de 1853 (cólera, pragas, fame, etc.) e da conseguinte sangría poboacional que levou á emigración masiva cara Latinoamérica¹⁷.

En realidade, cando no século XIX os liberais asumiron o rol que tradicionalmente tiñan nobres e eclesiásticos, as formas de conflitividade dirixíronse contra a lexislación que aqueles trataban de impor. Se ben ata a década dos cincuenta a debilidade amosada polo réxime propiciou que os campesiños galegos incrementaran a súa conflitividade, maximizando formas como a fraude fiscal, o impago de rendas e os amotinamentos contra os

ao franquismo", *Noticario de Historia Agraria*, 13, pp. 165-191; JARDÓN PEDRAS, X.; MARTÍNEZ RISCO, L.; SOUTELO VÁZQUEZ, R., (1997), "Resistencia ó Estado e adaptación ó mercado. Unha caracterización dos Movementos Sociais na Galicia rural contemporánea: 1808-1997", *Arquivos da Memória*, 3, pp. 15-33.

- 15 SCOTT, J.C., (1976), *The moral economy of the peasant: rebellion and subsistence in South-East Asia*, New Haven, Yale University Press; SCOTT, J.C., (2003), *Los dominados y el arte de la resistencia*, Tafalla, Txalaparta.
- 16 SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., (2003), *Señoríos y comunidades campesinas: aportaciones a la historia rural de la España moderna*, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza; REY CASTELAO, O., (1995), *Montes y política forestal en la Galicia del Antiguo Régimen*, Santiago, Universidade de Santiago de Compostela.
- 17 FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, A., (2000), "As estratexias antifiscais nas sociedades campesiñas tradicionais: Galicia, 1700-1840", en FERNÁNDEZ PRIETO, L., (dir.), *Terra e progreso: historia agraria da Galicia contemporánea*, Vigo, Xerais, pp. 103-127; VELASCO SOUTO, C., (1995), *Agitacións campesiñas na Galiza do século XIX*, Noia, Edicións Laiovento.

aparatos fiscais e xudiciais das elites tradicionais. Cómpre sinalar a lóxica deste comportamento que leva ao campesinado a intensificar as formas de conflitividade ante entes de poder debilitados, tal e como aseveran case todos os estudosos dos movementos sociais, asunto que enlaza co comentado no inicio deste traballo. Como sinala S. Tarrow, a percepción do enfraquecemento ou do vacío de poder, da creba do poder estatal fai vislumbrar aos colectivos sociais posibilidades de radicalizar as súas accións de presión e protesta. Este e outros autores sinalan a importancia da capacidade política e coercitiva das autoridades para aplicar a lei e a orde no estalido das accións colectivas, no sentido de que a crise política opera á maneira de desencadeante destas. A súa situación de fortaleza ou debilidade, en tanto que enfatiza ou dilúe o nivel de control social ou represión con que responden as autoridades, convértese nun factor explicativo relevante do grao e as formas que adquire a conflitividade. É o que Donatella Della Porta denomina *policing of protest*¹⁸.

Non foi ata despois do remate das guerras carlistas, en 1840, e do paulatino asentamento do réxime liberal, malia aos continuados enfrontamentos ideolóxicos e a precariedade económica sufrida, que mudaron os alvos da conflitividade rural, comezando a ser estes as disposicións estatais, nomeadamente, o remozado sistema tributario, as novas formas de recrutamento militar e a lexislación forestal. Como clase subalterna que era, o campesinado entendeu as atribucións do Estado liberal como unha forza externa trastocadora dos marcos de existencia e autoxestión das comunidades e, nese senso, xeradora e obxecto da conflitividade. A presenza dun Estado en proceso de consolidación provocou a desaparición de velas causalidades de conflito, pero xerou novos motivos e, paralelamente ou subsidiariamente, tamén novas formas de protesta. A resistencia campesina fronte á penetración da propiedade privada, ás quintas ou á desarticulación do comunal manifestouse mediante medios habituais e coñecidos de acción colectiva continuistas cos empregados contra os señores feudais pero, con eles, combinouse outro tipo de protesta que, polas súas características, non pode ser catalogada como acción colectiva, pero no por iso deixou de ser lesa para o Estado, que a considerou tamén delitiva. Así, métodos como a emigración ou a automutilación, os dous mecanismos de resistencia ante o recrutamento militar, mesturáronse con formas como os motíns contra as contribucións ou os preitos en defensa dos dereitos de propiedade e uso das terras comunais¹⁹. Sen dúbida a reforma agraria liberal converteuse no principal “pretexto para a acción”²⁰ e a protesta predominante tivo as características dun conflito comunitario en defensa dun “modo de uso” propio do campesinado fronte á implantación da propiedade privada e da

18 TARROW, S., (1997), *Poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*, Madrid, Alianza Editorial, p. 104; DELLA PORTA, D., (1995), *Corruzione e democrazia: sette paesi a confronto*, Napoles, Liguori, pp. 11.

19 BALBOA LÓPEZ, X. L., (1988), “Quintos e prófugos: os galegos e o servicio militar no século XIX”, en CASTRO, X.; JUANA, J. de, (ed.), *V Jornadas de Historia de Galicia*, Ourense, Deputación Provincial de Ourense; BALBOA LÓPEZ, X.L., (1990), *O monte en Galicia*, Vigo, Xerais.

20 GONZÁLEZ DE MOLINA, M., (2000), “Perspectivas socioambientales dela historia del movimiento campesino andaluz”, en GONZÁLEZ DE MOLINA, M., (ed.), *Historia de Andalucía a debate. I. Campesinos y jornaleros*, Barcelona, Anthropos, pp. 239-286, pp. 257-268.

mercantilización cada vez maior de elementos precisos para a produción e reprodución campesiña²¹.

A mudanza máis evidente na tipoloxía de formas de protesta no agro galego opeouse no período que marcan o comezo do século XX e a guerra civil e vén definida polo artellamento da poboación rural mediante a adopción de formas de asociacionismo que, pola vía do agrarismo, asumen unha estrutura estable e institucional. Dito proceso de autoorganización permite falar dunha comunidade campesiña no camiño cara a transformación en sociedade civil a partir da apertura de novas formas e canles de expresión para as súas reivindicacións e de mudar as dimensións nas que a acción colectiva se reflicte. O movemento agrarista galego é unha forma de mobilización social que reacciona ante os cambios e mudanzas que a crise agraria finisecular provoca no mundo rural. Concretamente, foi unha resposta social ante os novos retos plantexados pola reestruturación da economía capitalista, a partir da mundialización do mercado de produtos agrarios. O movemento agrario galego naceu tamén á calor da nova estrutura de oportunidades políticas xurdidas no cambio secular como consecuencia do establecemento do sufraxio universal masculino en 1890, da promulgación da Lei de Asociacións de 1887 e a posterior Lei de Sindicatos Agrícolas de 1906, que plasman o aumento das posibilidades de acceso á participación electoral e societaria²².

O agrarismo serviu de canle de interacción entre elites procedentes do mundo rural e o campesiñado, de vehículo de relación co poder local, de entramado difusor do cambio técnico e de colchón atenuante das reestruturacións do mercado, así como, e é o que aquí nos interesa, de canalizador do conflito social no rural²³. Entre 1900 e 1936 moitos dos motivos e das formas de expresión de conflito teñen un carácter secular, pero aparecen novas formas conquerindo a acción colectiva novas dimensións en virtude da aparición de soportes organizativos potenciados polo movemento agrarista²⁴. O agrarismo supón novas formas de organización (sindicatos e sociedades) dirixidas á compra colectiva de *inputs* agrícolas (adubos, sementes seleccionadas, praguicidas, etc.) ou a comercialización da produción excedentaria (venta colectiva de gando vacún salvando intermediarios), pero tamén a loita colectiva, cun programa de reivindicacións, pola propiedade plena da terra ou aos esforzos colectivos subsidiarios da acción do Estado en ámbitos como o educativo

-
- 21 Sobre o concepto "modo de uso", vd. GUHA, R.; GADGIL, M., (1993), "Los hábitats en la Historia de la Humanidad", en GONZÁLEZ DE MOLINA, M.; MARTÍNEZ ALIER, J., (eds.), *Historia y ecología*, Ayer, 11, pp. 49-110, p. 95.
- 22 Unha visión sobre o conxunto do movemento agrarista en Galicia en CABO VILLAVERDE, M., (1999), *A integración política do pequeno campesiñado: o caso galego no marco europeo, 1890-1939*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela. Tese inédita do Departamento de Historia Contemporánea e de América, pp. 41-88.
- 23 Como tal é identificado en ROMÁN LAGO, I.; BERNÁNDEZ SOBREIRA, A., (2005), "Agrarismo en la Galicia Contemporánea: entre el populismo y la reivindicación social", *Actas XI Congreso de Historia Agraria*, Aguilar de Campó, pp. 1-21, p. 1.
- 24 HERVÉS SAYAR, H., et ali., (1997), "Resistencia e organización, a conflictividade rural en Galicia desde a crise o Antigo Réxime ao franquismo", *Noticario de Historia Agraria*, 13, pp. 165-191, pp. 181-186.

ou a divulgación agronómica. Hábitos colectivos como a participación en mítins e nas chamadas “festas agrarias” con motivo da inauguración de locais sociais ou diferentes aniversarios xeralizáronse, xunto co emprego de medios de protesta novidosos naquel entón como a folga e as manifestacións.

Estas formas colectivas de mobilización que se institucionalizan a través das sociedades agrarias teñen como complemento as fórmulas de baixo impacto, que non desapareceron aínda que o marco político permitira aquelas outras. Así, con estas novidosas “formas ordenadas de protesta”²⁵, coexistiron e conviviron estratexias de protesta cotiá que respostaron a motivacións e liñas de actuación que completaban os espazos de conflitividade existentes. Precisamente unha relectura destes espazos de conflitividade campesiña demostra que estas formas de protesta encontraron acomodo nun escenario definido pola imposición do aparello estatal e no proceso de diferenciación interna da comunidade campesiña galega por efecto do avance da mercantilización das súas economías na súa adaptación ás prácticas capitalistas. Son formas percibidas polo Estado como “delitivas” e que, en puridade, non son máis (nin menos) que o resultado de estratexias que pretendían manter vixentes tradicións no sistema de produción e reprodución social ante as mudanzas provocadas pola consolidación do Estado nacional²⁶.

É necesario subliñar que, como vimos de expor, a conflitividade histórica do agro galego defínese pola presenza continuada dende o Antigo Réxime de formas como os preitos, a fraude, os boicots e os intentos de evasión que, durante unha trintena de anos, o primeiro terzo do século XX, compartiron protagonismo con folgas ou manifestacións. Formas todas elas dirixidas non a derrocar a orde establecida e provocar un cambio revolucionario do sistema político, senón a defender os modos de vida e asegurarse o mantemento das súas lóxicas reprodutivas, miminalizando os aspectos máis opresivos do sistema. Convimos co sinalado por Julián Casanova, “os motíns de subsistencia, as revoltas antifiscais, as roturacións ilegais, a oposición á perda dos dereitos comunais ou os motíns antiquintas son fenómenos que inflúen na formación e ampliación do Estado nacional, mecanismos a través dos que políticos, elites sociais e económicas, e as clases populares disputan, e ao disputar alteran, que é o Estado,... e quen ten acceso aos recursos”²⁷.

-
- 25 CRUZ ARTACHO, S., (2000), “De campesino a ladrón y delincuente en Andalucía (XIX-XX). Otra mirada a la esfera de los comportamientos sociales del campesinado”, en GONZÁLEZ DE MOLINA, M. (ed.), *Historia de Andalucía a debate... op cit.*, pp. 159-178, p.174.
- 26 Rafael Burrillo analiza para o caso da provincia de Zaragoza como o sindicalismo campesiño da II República non evitou a pervivencia das accións tradicionais de protesta no campo aragonés. Estuda os motíns; atentados, ameazas e resistencias ás autoridades locais e a Garda Civil, símbolo do Estado máis próximo fisicamente, invasión de fincas; roubos e furtos, caza e pesca furtiva e prácticas de pastoreo abusivo; incendios, talas de árbores e danos entre outra accións. BURRILLO GIL, R., (2001), “Rebeldía campesina y represión estatal en la Zaragoza rural de la II República”, en CASTILLO, S.; FERNÁNDEZ, R., (coord.), *Campesinos, artesanos, trabajadores. Actas del IV Congreso de Historia Social de España*, Lleida, Ed. Milenio, pp. 225-263.
- 27 CASANOVA, J., (2000), “Resistencia individuales, acciones colectivas: nuevas miradas a la protesta social agraria en la historia contemporánea de España”, en GONZÁLEZ DE MOLINA, M. (ed.), *Historia de Andalucía a debate... op cit.*, pp. 298-302, p. 299.

Os estudos realizados ata o de agora indican que formas que toma a conflitividade rural galega no franquismo non son nin novidosas nin alleas ao campesiñado historicamente. Ao revés, o repertorio de protesta componse de fórmulas que lle son propias e respostan ás súas lóxicas e racionalidades. E é máis, son formas que xa amosaran a súa valía no percurso histórico para frear a extensión do poder das elites ou do Estado, é dicir, as imposicións daquilo que é visto como demandas non razoables e mesmo ofensivas por parte do grupo subalterno que conforma o campesiñado. A cuestión é, polo tanto, dar resposta a como se realizou a actualización das formas de protesta que permitiu dita “posta ao día” e, de habelas, en que consistiron esas anovacións do repertorio que en cada período histórico se dan en función das condicións existentes, en concreto, en relación á posición do Estado ou do poder en xeral fronte á expresión de descontento e disconformidade.

3. A “CULTURA DE RESISTENCIA”: O CERNE DA REACTUALIZACIÓN DAS FORMAS DE CONFLITIVIDADE

A constatación de que o repertorio de formas de conflitividade foi historicamente e, en esencia, estable, subliña a impronta da memoria grupal como estruturante das escolhas no relativo aos modos e maneiras de actuar. O repertorio de protesta campesiña non mudou, cambiaron, iso si, as formas dominantes de acción que se adoptaron nos distintos momentos históricos. É dicir, dependendo de cambios estruturais derivados da natureza do poder e mesmo das mudanzas culturais, variaron algunhas formas de protestar no seu grao cualitativo e significativo, pero o repertorio básico mantívose estable incorporando estas innovacións. As formas máis habitualmente empregadas convertéronse nas distintivas da protesta campesiña porque eran o instrumento socialmente máis aceptado, porque estaban consolidadas nos repertorios de acción e porque, ademais, estaban inseridas na cultura dos protagonistas da protesta.

Polo tanto, as formas elixidas no período franquista, non son específicas dese período histórico nin da rexión xeográfica. Os modos de protesta que definen o repertorio son sociolóxicos e historicamente distintivos das clases subalternas, especificamente do campesiñado, porque parten dun acervo histórico, dun pasado común, dunha “cultura de resistencia”, que proporciona as “armas” que a poboación pode aproveitar nas marxes que un Estado como o franquista, en proceso de consolidación ou consolidado, daba. A razón pola que formas históricas se reactualizan está en que a sociedade rural que viviu o franquismo en Galicia, como noutros espazos rurais e baixo outros sistemas políticos análogos a éste no relativo ao grao de opresión, tña adquirido dito repertorio no proceso de aprendizaxe social.

Para solventar este punto resulta preciso entrar no tema da “experiencia”, no senso thompsoniano, como elemento mediador entre a estrutura e o proceso histórico, é dicir, sentar as bases da impronta das actuacións pasadas. É posible diferenciar dúas modalida-

des de actualización social do pasado explicativas do uso destas formas de protesta histórica. Unha é a reactivación práctica de maneiras de facer, de sentir e de percibir típicas dun determinado grupo. Nesta modalidade a continuidade das prácticas tradicionais de protesta (ou doutro tipo) non é necesariamente consciencializada polos axentes e, cando o é, non constitúe un referente nin o motivo da acción²⁸. O outro modo de actualización social das prácticas do pasado, e do pasado en si mesmo, consiste na súa representación, tanto na acepción cognitiva como na acepción dramaturxica do termo. Narrativas comparativas sobre tempos pasados, moitos rituais e celebracións conmemorativas son exemplos deste tipo de actualización²⁹.

Xa que os repertorios de protesta son á vez “recursos dos membros da poboación e formas culturais das poboacións”³⁰, a razón da posta en práctica no rural galego dunhas actuacións e non doutras diferentes explícase en grande medida en función dos recursos que proporcionaba a súa cultura de resistencia, matizados polo contexto político existente. E, se como temos sinalado, os modos de protesta recollidos neste caso concreto non distan dos que outros historiadores teñen observado para as zonas rurais dos países que tiveron un rexíme fascista ou análogo, ademais de pola similitude da actuación estatal, é pola existencia dunha cultura de resistencia semellante no conxunto do campesiñado europeo³¹. É máis, as formas estudadas non varían en demasía da que outros autores, especialmente antropólogos, teñen recollido nas súas investigacións sobre sociedades rurais extraeuropeas e mesmo históricas, aspecto explicable en virtude do que Pierre Bourdieu denomina “homoxeneidade das condicións de existencia”. Segundo a súa argumentación, a homoxenización dos hábitos de grupo ou de clase, que resalta esta uniformidade das condicións de existencia, é o que posibilita que as prácticas poidan estar obxectivamente concertadas sen cálculo estratéxico algún nin referencia consciente a unha norma, e mutuamente axustadas sen interacción directa algunha e sen concretización explícita. Así,

28 Pierre Bourdieu, co concepto de “habitus”, que designa sistemas de disposicións incorporadas, conqueredas de maneira inconsciente nas experiencias de sociabilidade, duradeiras e xenerativas, describe procesos de actualización do pasado deste tipo. P. Cornerton fala de “memorias-hábito”, subliñando que a memoria, ou a tradición, é transmitida de maneiras non textuais e non cognitivas. BOURDIEU, P., (1988), *Cosas dichas*, Barcelona, Gedisa, p. 84.; CONNERTON, P., (1989), *How societies remember*, Cambridge, University Press, pp. 23-23, 36-40.

29 Esta é a maneira empregada polos campesiños portugueses do Couço, como ben estuda Paula Godinho, para reactualizar a súa memoria de resistencia. Empregan a oralidade, a conversa ou encontros, xa organizados, xa fortuitos. GODINHO, P., (2001), *Mémoires da Resistência Rural no Sul. Couço (1958-1962)*, Oeiras, Celta.

30 FERNÁNDEZ, C.; SABUCEDO, X.M., (2004), *Do descontento á acción*, Vigo, Xerais, p. 31.

31 As formas de protesta atopadas no agro galego son as mesmas que as detectadas no rural alemán a raíz da implantación da política agraria nazi ou no Portugal salazarista. KERSHAW, I., (1983), *Popular opinion and political dissent in the Third Reich. Bavaria 1933-1945*, Oxford, Clarendon Press, pp. 41-44; STEPHENSON, J. (1997), “Nazism, modern war and rural society in Wuttemberg, 1939-45”, *Journal of Contemporary History*, 32, pp. 239-354; FONSECA, I.; FREIRE, D.; GODINHO, P., *Resistencia e conflito no contexto rural português (1926-1974)*. Relatorio Final de investigación do Centro de Estudos de Etnología Portuguesa. Faculdade de Ciências Sociais e Humanas, Universidade Nova de Lisboa, Lisboa (en prensa).

a reivindicación da explotación ou do desequilibrio na distribución de bens e servizos, simbólicos ou materiais, como principal impulsora da "homoxeneidade das condicións de existencia", permite falar do campesiñado como grupo, como colectivo, aínda que sen perder de vista os perfís cambiantes e a autopercepción que os campesiños teñan de si mesmos³².

O que os campesiños comparten é un sistema de valores morais, culturais e ecolóxicos, lóxicas clasificatorias, principios interpretativos e orientadores das súas prácticas, que poden definirse como conciencia colectiva. Se os individuos actúan dende criterios culturais compartidos é porque existen representacións da realidade imposibles de ser deconstruídas, representacións que non son produto da agregación de preferencias ou ideas individuais³³. Isto é o que encerra a noción durkheimiana de "representacións colectivas", unha forma máis concreta de referirse aos feitos inmateriais que a idea de "conciencia colectiva" e que, segundo Durkheim, en conxunto, conforman o sistema cultural, a estrutura simbólica e a cohesión social dunha colectividade. Estas representacións, na medida en que son compartidas, definen grupos por aquilo que os seus membros teñen en común, máis alá das diferenzas, e levan a entender os procesos que facilitan interpretar e construír a realidade de maneira grupal³⁴. Tal é o caso das comunidades campesiñas, nelas predominan as representacións colectivas que cobren e dotan de unidade a toda unha serie de factores institucionais, territoriais e ecolóxicos por enriba de divisorias clasistas, de estatus, de facción ou de xénero.

Son estas representacións as que proporcionan aos suxeitos individuais os parámetros cos que actuar, cos que relacionarse cos seus semellantes e co mundo exterior á comunidade. E ditos parámetros non son cálculos obxectivos, senón "valoracións fortes" sobre as máis diferentes realidades e os máis variados ámbitos³⁵. Son estas valoracións compartidas as que serven para sustentar a identificación da comunidade e só a través delas se pode formar a identidade individual, polo tanto, axudan a dar forma a súa autopercepción e aos seus modos e motivos de acción.

A forte pegada da "cultura de resistencia" é a que determina a xénese histórica dos modos de resistencia e fundamenta a tipoloxía elixida polo campesiñado galego para

32 BOURDIEU, P., (1991), *El sentido práctico*, Madrid, Taurus, p. 101; GONZÁLEZ DE MOLINA, M., (2000), "Introducción", en GONZÁLEZ DE MOLINA, M., (ed.), *Historia de Andalucía a debate... op cit.*, pp. 7-39, pp. 27-28.

33 A Socioloxía recoñeceu o papel das conciencias colectivas como estruturas simbólicas encargadas de atribuír sentido á realidade e definir e orientar comportamentos, igual que as novas vías da Historia Social, entre elas a Historia da Vida Cotiá Alemá, teñen recoñecido que os "cidadáns correntes" cando entran na escena dos acontecementos, fano dacordo e a partir da súa propia esfera de significados. LÜDTKE, A., (1994), *Histoire du quotidien*, París, Maison des Sciences de l'Homme, p. 47.

34 BERIAIN, J., (1990), *Representaciones colectivas y proyecto de modernidad*, Barcelona, Anthropos.

35 Sobre o concepto de "valoracións fortes", vd. TAYLOR, Ch., (1994), *La ética de la autenticidad*, Barcelona, Paidós. En palabras de Habermas, "a nosa vontade está facticamente determinada por desexos e valores; determinacións ulteriores só se realizan en atención ás opcións na elección de medios, ou ben na fixación de fins", en HABERMAS, J., (1991), *Escritos sobre la moralidad y la eticidad*, Barcelona, Paidós, p. 36.

defender os seus intereses. Así, non é de estrañar que éste nas súas formas de protesta ante o franquismo se mostre debedor e seguidor daquelas maneiras coas que tratara de minimizar e adaptar ameazas históricas para a súa supervivencia e reprodución das súas formas de organización social, a expansión da economía capitalista e a consolidación do Estado liberal no século XIX, e xa anteriormente no Antigo Réxime, contra os dereitos señoriais ou as crecentes esixencias fiscais por parte da realeza e da igrexa. Por tanto, existía no agro galego unha tradición de conflitividade enmarcable nun tempo histórico longo que conformaba parte da mentalidade campesiña, e que será a que definirá a accionada nas primeiras décadas do franquismo.

Como expresou a socioloxía dualista dende F. Tönnies en diante, o asociacionismo moderno nace dunha previa desestruturación da comunidade, e algo diso hai no tránsito entre a “sociedade tradicional” e a “sociedade moderna”, baseada nun certo nivel de despersonalización das relacións sociais³⁶. En Galicia os anos de asociacionismo moderno, os anos nos que aprendera a actuar mediante accións colectivas que empregaban métodos de participación institucional (o voto) e canles de participación política formais e convencionais (manifestacións, folgas, etc.), pode que afectaran en certa medida aos lazos persoais comunitarios obrigándoos a unha nova “adaptación”, pero foran soamente trinta, un período demasiado pequeno para erosionar unhas prácticas comunitarias seculares. Tanto é así que, como xa se dixo, o repertorio de formas de protesta no período no que estivo vixente o agrarismo, malia a ampliarse, non acabou con tácticas “tradicionais”, de xeito que as formas de acción non resultaron danadas nin cualitativa nin significativamente, só se ampliaron en función dos cambios estruturais habidos nese momento.

Entendemos que o franquismo provocou unha subversión dos marcos das relacións sociais, políticas e económicas que aprofundaron o traballo de erosión iniciado polo Estado liberal con respecto ás comunidades rurais. Como apunta Alberto Sabio para o caso específico do comunal, “aínda que o arsenal xurídico estaba dispoñible dende comezos do XIX, houbo que esperar máis dun século para que triunfara definitivamente a lexislación liberal”³⁷. A posta en cuestión de formas de xestionar os recursos e a penetración do individualismo na mentalidade labrega incorporou elementos desestruturantes novidosos como a desconfianza e o medo entre os compoñentes da comunidade que ían contra a liña de flotación da ética campesiña de subsistencia. Pero, aínda así, durante cando menos as primeiras dúas décadas do franquismo será a comunidade rural o sostén da conflitividade.

A cultura de resistencia foi o arsenal onde o campesiñado galego atopou modos e maneiras de amosar descontento e accionar a protesta fronte ao réxime franquista, porque era nela onde repousaban as armas válidas para o novo contexto político; porque era o que

36 Como exemplifica perfectamente para as realidades vasca e navarra J. Ugarte. UGARTE TELLERÍA, J., (1998), *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*, Madrid, Biblioteca Nueva.

37 SABIO ALCUTÉN, A., (2002), “Imágenes del monte público, “patriotismo forestal español” y resistencias campesinas, 1855-1930”, *Ayer*, 46, pp. 123-153, p. 141.

estaba arraigado na memoria e na cultura; e porque a expansión das fórmulas do capitalismo e da política liberal que inevitablemente supoñen a fragmentación do campesiñado (monetarización, urbanización, ensino, comunicacións, individualización do comunal, propietarización, etc.) non conseguiran socavar totalmente as bases sobre as que subsistía a organización da comunidade campesiña galega. O protagonismo acadado pola comunidade no oitocentos é facilmente observable na defensa dos comunais. Evidentemente a individualización destes e a súa privatización alteraron unha das bases arredor das que se artellaba a comunidade rural e isto supuxo unha crise. Pero a unha crise entendida como mudanza e non como declinio. Existían outros ámbitos que funcionaban como alicerces (importancia dos fortes compoñentes comunais da agricultura galega, máis alá dos montes, como os traballos colectivos como a malla e a vendima, etc.; compra colectiva de maquinaria; decisións consensuadas sobre obras locais como a mellora de camiños e outras obras públicas; uso de recursos colectivos, como fornos e muíños comunais; unidade baseada en aspectos simbólicos como as festas patronais, romerías, enterramentos, etc.).

A poboación rural dos anos corenta e cincuenta en Galicia artículase no seo de comunidades, unha agrupación humana concibida teoricamente como "preindustrial" evidenciando un prexuízo bastante arraigado nas perspectivas da economía clásica e nas teorías da modernización: a incapacidade dos entramados comunitarios para adaptarse aos procesos de evolución do campesiñado propios da contemporaneidade. Baste facer referencia aos tópicos asumidos dende as teorizacións de Weber sobre "comunidade" e "mercado" como conceptos antagónicos e as asimilacións teóricas marxistas da comunidade rural coa idea de subsistencia e co principio de inmovilismo, refrendando unha visión con tintes lexendarios de comunidade pechada identificada por Eric Wolf³⁸. Pero a permanencia da comunidade rural trascende no tempo e a súa desaparición parece non ter finalizado nesas datas, o que non nega que a introdución das lóxicas de mercado e a acción estatal puxeran en entredito e desafiaron o entramado de valores e sistemas de solidariedade que a definen³⁹. Entendemos ademais, que a "cultura de resistencia" non é privativa das comunidades rurais senón doutros agregados que están ben lonxe de caracterizarse por estar pechados e ser alleos a influencias exteriores⁴⁰. O traballo da Luisa Passerini sobre os operarios turineses evidencia as características da "cultura de resistencia" propia doutro tipo de comunidade, a obreira⁴¹.

38 Sobre estas visións estereotipadas e o debate teórico arredor do concepto de comunidade rural, vd. GIMÉNEZ, G., (1990), "La polémica europea sobre la comunidad aldeana", *Agricultura y sociedad*, 55, pp. 10-55.

39 Sobre o mito da decadencia das comunidades rurais, vd. DOMÍNGUEZ MARTÍN, R., (1998), "De l'aldea perdida a l'aldea recuperada: el mite de la decadencia de la comunitat pagesa a Cantàbria (1750-1950)", *Recerques*, 36, pp. 53-80.

40 Máis que probada está a influencia da cidade no rural e a permeabilidade das comunidades rurais galegas grazas a traballos como FERNÁNDEZ PRIETO, L. (1996), "Cidades de labregos, hortas de obreiros. Campo, cidade e historia agraria da Galicia contemporánea", en VVAA., *A guerra en Galicia: O rural e o urbano na historia de Galicia*, Santiago de Compostela, Asociación Galega de Historiadores, pp. 413-430.

41 PASSERINI, L., (1984), *Torino operaria e fascismo, una storia orale*, Roma, Laterza.

É preciso insistir nunha precisión conceptual. Falamos de comunidade para remitir a todo tipo de prácticas culturais e materiais que non están institucionalizadas ou formalizadas senón arraigadas na costume. Non pretendemos dar a idea de unidade e homoxeneidade da comunidade rural a partir destes preceptos e caer en falaces romanticismos: nin colectivismo, nin igualitarismo nin illamento son as súas características definitorias⁴². As comunidades teñen intereses comúns pero os seus compoñentes diferéncianse sobre todo polas súas distintas posibilidades de acceso á propiedade e aos recursos, ao control de decisións e ao poder local, e por un marcado grao de diferenciación económica, social e cultural. A comunidade rural galega caracterizouse ao longo da historia pola diversidade, polo interclasismo e polas relacións de reciprocidade asimétrica que destas desigualdades se derivaban. Unha comunidade, en puridade, é un agrupamento de individuos envoltos en patróns de interacción regular (como a aldea, a veciñanza, a unidade de produción, a asociación) dentro dunha grande heteroxeneidade. Esta realidade non está enfrontada coa existencia de cohesión, ao contrario, só racha coa idea mitificada de comunidade unitaria e sen conflictividade interna⁴³. A única uniformidade é a que remite a certas pautas culturais, como a “cultura de resistencia”, que entra en xogo, sobre todo, en momentos de conflictividade co exterior, cando a comunidade se ve afectada directamente. O sentido de pertenza á comunidade subxace nesa defensa da economía moral thompsoniana, que é a definidora do que se considera eticamente xusto ou inxusto e, polo tanto, aquela opera como mobilizadora dos individuos que a compoñen⁴⁴.

Como sinalan X. Jardón et ali, non pode deixar de recoñecerse a capacidade de adaptación das estratexias de resistencia campesiña con respecto á natureza do poder ao que se enfrontan en cada época histórica⁴⁵. Pero non se pode obviar tampouco que o repertorio de protesta estaba conformado por unhas formas básicas que se mantiveron no tempo sendo, sinxelamente, actualizadas para facelas máis efectivas para acadar os

42 Esa visión idealizada é a que difundiron estudiosos como Robert Redfield, que destacaba a homoxeneidade, a autosuficiencia e a harmonía das relacións intracomunitarias. REDFIELD, R., (1960), *The little community and Peasant society and culture*, Chicago, Univerity of Chicago. Na crítica desta visión insiste BALBOA LÓPEZ, X. L., (1996), “A comunidade campesiña na Galicia Contemporánea: algunhas reflexións sobre a súa persistencia e a súa crise”, en VVAA., *A guerra en Galicia; O rural e o urbano na historia de Galicia*, Santiago de Compostela, Asociación Galega de Historiadores, pp. 431-449.

43 As comunidades rurais contan cos seus propios mecanismos de corrección de desigualdades sociais e de cohesión social, explicables en razón do que Scott denomina “ética campesiña da subsistencia”, contraposta a ética do traballo e do beneficio propia das sociedades industriais, e que delimita o que é especificamente característico do comportamento económico campesiño -aquilo que Scott designa como “principio de seguridade-primeiro”. Este principio maniféstase en dous mecanismos ideolóxicos: a insistencia na reciprocidade e o dereito a subsistencia do campesiño. SCOTT, J.C., (1976), *The moral economy of the peasant... op cit.*, pp. 13-35.

44 THOMPSON, E.P., (1995), *Costumbres en común*, Barcelona, Crítica; PETERSON, R., (1993), “A community-based Theory of Rebellion”, *Archives Européennes de Sociologie*, 1, vol. XXXIV, pp. 41-78, p. 45.

45 JARDÓN et ali, (1997), “Resistencia ao Estado e adaptación ó mercado. Unha caracterización dos Movementos Sociais na Galicia rural contemporánea: 1808-1997”, *Arquivos da Memória*, 3, pp. 15-33, p.18.

propósitos que perseguían e/ou evitar a resposta represiva dese poder. Compartimos a visión sobre que os diferentes repertorios de protesta postos en práctica están ligados ao contexto no que xorden, pero convimos que sobre todo son resultado da historia compartida e dos constreñimentos estruturais e culturais dos protagonistas da dinámica de confrontación.